

целью передачи максимально достоверной информации о ней, либо воссоздания некой квазидействительности, не наличной вне поля собственной текстуальности, а потому условной и неverifiedируемой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Тодоров Ц. Семиотика литературы / Ц. Тодоров // Семиотика: Антология / Сост. Ю. С. Степанов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – 702 с.
2. Руднев В. П. Прочь от реальности: Исследования по философии текста / В. П. Руднев. – М.: Аграф, 2000. – 432 с.
3. Эко У. Роль читателя. Исследования по семиотике текста / У. Эко; пер. с англ. и итал. С. Д. Серебряного. – СПб.: «Симпозиум», 2005. – 502 с.

УДК 81'255.4 – 115

*Дубенко О.Ю.
(Київ, Україна)*

АЛЕГОРИЧНА ПЕРСОНІФІКАЦІЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПОЕТИКИ ПРИРОДНИХ СТИХІЙ

В статті розглянуто один з проявів національно специфічного вибудовування поетичного образу, наявне в англо-американській та українській поетичних картинах світу. На прикладі таких універсально значущих концептів як «сонце, місяць» проаналізовано співвіднесеність поетики роду з поетикою природних стихій в англо-американській та українській традиціях.

Ключові слова: архетип, поетика природних стихій, поетика граматичного роду, поетична картина світу.

В статье рассматривается одно из проявлений национально специфического построения образа, присутствующего в англо-американской и украинской поэтических картинах мира. На примере таких универсально значимых концептов как «солнце, луна» проанализирована соотносённость поэтики рода с поэтикой природных стихий в англо-американской и украинской поэтических традициях.

Ключевые слова: архетип, поэтика природных стихий, поэтика грамматического рода, поэтическая картина мира.

The article deals with one of manifestations of national specific image building in English-American and Ukrainian poetic mappings of the world. It describes the correlations between the gender materialization of such universally relevant concepts as “sun, moon” and the so called poetics of natural elements in different poetic systems.

Key words: archetype, poetics of natural elements, poetics of grammatical gender, poetic mapping of the world.

© Дубенко О.Ю., 2012

Алегорична персоніфікація як один з найбільш поширених та виразних засобів художньої мови вже протягом тривалого часу викликає зацікавленість філологів (див. праці Л.Щерби, О.Потебні, С.Шендельс, Я.Гина та інш.). При цьому особлива увага приділяється персоніфікації тих універсальних концептів, які наділено вагомим поетичним смислом у будь-якій художній системі. Саме до них належать концепти «сонце» і «місяць», що мають статус архетипів і можуть правомірно вважатися міфоконцентами, з огляду на їхню причетність до формування засад міфопоетичного мислення та задіяність у багатьох класичних текстах світової літератури. Тому видається цілком доцільним розглянути на прикладі цих архетипів відмінності в образних кодах, що є чинними в різних поетичних картинах світу. Один з важливих проявів таких особливостей національно-специфічного образного коду полягає, зокрема, у сполучуваності персоніфікованих образів сонця та місяця з образами природних стихій, під останніми будемо розуміти, насамперед, так звані першостихії або першоелементи.

Не зважаючи на те, що Карл Юнг не виділяв першоосновні стихії у ролі психологічних архетипів, згодом вони були долучені до загального реєстру архетипів в роботах інших дослідників [1: 29]. Проте на особливе місце першостихій серед інших констант світової культури, їх спроможність лягти в основу нової міфології, вперше було наголошено у пенталогії Гастона Башляра, що присвячена імплікаціям елементів Води, Вогню, Повітря та Землі в творах художньої літератури. Саме завдяки Гастону Башляру всередині ХХ століття виникла теорія першоелементів (також «онірія першоелементів»), а аналіз художнього тексту з оперттям на першоосновні стихії набув статусу «беззаперечно правомірної» наукової методики [2: 150]. Перед тим, як надати аналіз взаємозв'язків між гендерною належністю персоніфікованого поетичного образу і його тлумаченням з позицій поетики першоосновних стихій, потрібно визначити, що саме дає таке дослідження для розуміння природи та особливостей гендерного формування образу в різних поетичних традиціях. Якщо йдеться про вивчення цього питання на матеріалі добірки метафор, які представлені у даному дослідженні, то очевидним виявляється той факт, що метафорична суголосність образу певній стихії, тобто проведення аналогій між тим чи іншим образом та цією стихією, або їх ототожнення в рамках метафори базується на тих особливостях сприйняття поетичного образу, котрі й створюють відповідні прототипні метафори в англо-американській та українській поезії. Проте, говорячи про поетику першоелементів, варто дещо розширити поняття метафоричного контексту, включивши в нього не лише вираз, який з позицій класичної риторики прийнято називати метафорою, але й суміжність персоніфікованого образу та назви першоелемента в рамках певного поетичного опису, який з огляду на дію законів поетичного мовлення, ставить їх в образну взаємозалежність. Правомірність такого підходу підтверджується ще й тою обставиною, що дослідження поетики першоелементів є по суті аналізом імплікацій архетипів.

Перед тим, як перейти до аналізу співвіднесення образів сонця та місяця з першоелементами, потрібно визначити статус елементу «метал», який неможливо проігнорувати внаслідок його наполегливої сполучуваності з маскулініними алегоричними персоніфікаціями ми і який, за класичними канонами, як відомо, не є зазначеним серед першостихій.

Теорія першоелементів Гастона Башляра, як і уся сучасна філологічна традиція, запозичила поняття першостихії з доктрин найбільш впливових античних філософів, котрі

багато в чому визначили розвиток європейської гуманітарної думки. Це, зокрема, платонівський самодостатній космос, що постає у вигляді живої істоти, до концепції якого видатний давньогрецький філософ звертається в діалозі «Тимей» [3], і який є близьким за своїм задумом та структурою до піфагорійського космосу, що аналогічним чином складається зі співвідношення чотирьох елементів – вогню, води, землі та повітря. Таким чином, під назвою «першоелементи» маємо справу з інвентарем тих начал, що стали найбільш визнаними у давньогрецькій натурфілософії. Водночас варто згадати про існування ще однієї досить потужної натурфілософської традиції, яка зародилася у Стародавньому Китаї і базується на виокремленні п'яти першоелементів. Вперше доктрина п'яти начал знайшла відображення у книзі «Шу цзин», або «Шан шу» («Книга історії», або «Книга документів»), яка, за переказами, була укладена і піддана обробці Конфуцієм [4: 100-113]. До п'яти начал (також «п'яти елементів», або «п'яти стихій») належать: вода, вогонь, дерево, метал і земля.

Отже, у більш широкій перспективі статус першостихії не є несумісним з елементом «метал». Тому, жодною мірою не зазіхаючи на перегляд усталеного реєстру першоосновних елементів, хочеться все ж таки наголосити на правомірності співвіднесення стихії металу зі ще одним типом матеріальної уяви, що лежить в основі поезики стихій.

Результати проведеного у цій роботі аналізу прототипних метафор з міфоконцептами «сонце» і «місяць» дозволяють констатувати, що родова ознака персоніфікованого образу в англо-американській та українській поезії отримує певне смислове доформатування на рівні поезики першостихій. Перший прояв такої закономірності спостерігається на прикладі відмінного переломлення крізь поезику першоосновних елементів міфоконцепта «сонце».

МАСКУЛІННЕ НАЧАЛО   ВОГОНЬ, МЕТАЛ

Серед чотирьох зазначених у реєстрі першостихій елементів найбільш узвичаєним у світовій традиції символічним відповідником чоловічого начала є ВОГОНЬ. У цьому зв'язку варто звернути увагу на прототипну для англо-американської поезії актуалізацію саме вогненного аспекту тих поетичних образів, що традиційно отримують в англійській поезії маскуліну матеріалізацію.

За результатами порівняльного аналізу концептуальних метафор англо-американська поезія, в якій сонце отримує лише маскуліну матеріалізацію, акцентує вогненний аспект сонця, що проявляється у наявності чотирьох груп метафор «силового» характеру, співзвучних концептуальному змістові архетипу ВОГОНЬ: 1) СОНЦЕ – ЗНАРЯД-ДЯ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ДІЙ; ІНСТРУМЕНТ, ЯКИЙ ЗАВДАЄ ФІЗИЧНОГО БОЛЮ; 2) СОНЦЕ – РУЙНІВНА СУТНІСТЬ; 3) СОНЦЕ – ВОРОЖА СУТНІСТЬ; 4) СОНЦЕ – ВОЙОВНИЧА СУТНІСТЬ. В українській поезії, де міфоконцепт «сонце» не має однозначних гендерних паралелей, оскільки виступає по черзі живою істотою то чоловічого, то середнього роду, або ж слугує метафоричним синонімом особи жіночої статі, на перший план виходить його другий архетипічний відповідник – СВІТЛО [див.5].

В ході опрацювання практичного матеріалу цього дослідження став наочним також чіткий зв'язок між маскуліною персоніфікацією образу та його поетичним тлумаченням в термінах стихії металу. За канонами символічної парадигми стихія металу, що проявляється, насамперед, як стихія зброї, разом з близькою до неї стихією вогню, є символічним аналогом маскулінного начала. Зброя споріднена з вогнем через концептуальні

імплікації очищення та знищення. У цьому сенсі меч (символ еволюції) протиставляється дереву (символу інволюції), подібно до того, як чоловіче протиставляється жіночому (Керлот:). Меч як символ очищення вважається образною паралеллю стихії вогню (язики полум'я схожі на нього за формою та блиском), звідки і постають сталі образи – очищення, що супроводжується вогнем і мечем, а покарання – багатом та дрючком. Крім того, за традиційними уявленнями, на символічному рівні стихія металу (сталь, залізо) та стихія вогню володіють спільним ритмом; іноді ця ритмічна суголосність втілюється в образі вогненного меча, який підкреслює «амбівалентний синтез тепла вогню і холоду оголеного металу» [6: 320].

Прототипне для англо-американських поетичних текстів ототожнення сонця з металом чи предметами, виготовленими з металу, або пов'язування сонця та сонячного світла з металевою атрибутикою надає концепту СОНЦЕ додаткової маскуліної якості, з огляду на поширену ще з часів В.Шекспіра співвіднесеність чоловічого начала з металом як уособленням твердості духу і фізичної сили (на противагу воді як втіленню жіночої сутності).

1). СОНЦЕ Є МЕТАЛОМ, ПРОЯВОМ МЕТАЛЕВОЇ СТИХІЇ: *The sun was over our town; it was like a blade.* (W.Stafford); *Spears of sun striking the water...* (A.Rich); *razor ray of the sun...* (Ch.Olson); *...that // spectacular and nimble animal, the fish, // whose scales turn aside the sun's sword by their polish.* (M.Moore);

2). СОНЦЕ Є ДЖЕРЕЛОМ МЕТАЛУ, МЕТАЛЕВОЇ ЕНЕРГІЇ: *the bee that spins his metal from the sun* (Th.McGrath);

3). СОНЦЕ Є ПІДСИЛЮВАЧЕМ СТИХІЇ МЕТАЛУ. Така метафора, скерована на розкриття характеру співвіднесеності сонця та металу, спостерігається в поезії А.Рич. Тріумфальному зовнішньому вигляду середньовічного лицаря верхи на коні (образ вершника здавна символізує верховенство, царственість та повновладдя) з виблискуючим під яскравим сонцем обладунком, який асоціюється з освяченою століттями поstattю шляхетного, мужнього і безстрашного чоловіка протиставлено спорохнявіле наповнення цієї блискучої зброї – подерте ганчір'я під блискучим металом, желеподібне око, що безпорадно визирає з-під забрала, моторозна невизначеність майбутнього, сповненого недобрими передчуттями безславної загибелі. Такий концептуальний каркас поезії створюється за рахунок контрастності символіки, використаної у початковій частині вірша та у подальшому викладі. Зачин поезії побудовано на поєднанні двох суто чоловічих символів англо-американської культури: сонця та металу. Будучи розміщені поруч, вони генерують певне асоціативне поле, причому тригером саме таких, позитивних, асоціацій виступає сонце, сонячне саяво, як втілення владності і слави; відповідно, метал постає символом фізичної загартованості та непохитної волі:

THE KNIGHT

*A knight rides in the noon,
and his **helmet** points to **the sun**,
and a **thousand splintered suns**
are the gaiety of his mail.
The **soles** of his feet **glitter**
and his **palms** flash in reply,
and under his crackling banner
he rides like a ship in sail.*

У другій і третій (заключній) частинах віршу, де розвінчується вдавана непереможність лицаря, домінантною є негативна символіка металу (жорстокість, насилля, фізична та моральна тяжкість), яка супроводжується лише поодиноким, тепер вже дещо іронічною, згадкою про сонячне світло: *A knight rides in the noon, // and only his eye is living, // a lump of bitter jelly // set in a metal mask, // betraying rags and tatters.*

4). СОНЦЕ Є СПОРІДНЕНИМ ЗІ СТИХІЄЮ МЕТАЛУ. Саме металевий дзвін, що чується у пісні пташки, слугує прелюдією до появи вранішнього сонця у вірші «Dawn» (Світанок): *Ecstatic bird songs pound // the hollow vastness of the sky // with metallic clinkings* (William C. Williams).

В українській поезії не простежується метафоричного пов'язування сонця зі стихією метала, внаслідок змінного поетичного роду образу сонця в українській традиції, проте досить вираженою є співвіднесеність «місяць – метал», тобто зв'язок з металевою стихією того образу, який отримує саме чоловічу персоніфікацію.

МІСЯЦЬ = ВІН – ЦЕ ВІЙСЬКОВА ЗБРОЯ: *О, як їм далі жити? На тім кровопролитті // не місяць в небі сходить – турецький ятаган.* (Л.Костенко: 86).

Дещо нетипові для себе коногації набуває в українських авторів і традиційно «м'який», благородний метал срібло, коли йдеться про срібло місяця.

МІСЯЦЬ = ВІН – ЦЕ ГОСТРИЙ, НЕБЕЗПЕЧНИЙ ПРЕДМЕТ З МЕТАЛУ:

*В мені обвалюється храм
на чорний порох.*

*Як місяць, що зо дня у день
у темряву вгрузає краєм,
і срібло темрява краде,
і тоншає обрізок раю.*

*А я хапаюсь, не пускаю
останній той тоненький серпик
і страшно пальці обрізаю –
аж срібна кров тече крізь всесвіт.* (І. Жиленко)

Ця прототипна для української поезії гострота місяця, його «рогатість» призводить до появи більш силових, маскулітних акцентів стосовно «срібності» місяця навіть у досить нейтральних поетичних контекстах: *та срібнорогий молодик // над темним бором лине* (В.Сосюра).

ЖІНОЧЕ НАЧАЛО ВОДА

Ще одна в виявлена в роботі закономірність стосується співвіднесеності в англо-американській та українській поезії першоелементу ВОДА з образом місяця. Першоосновна стихія ВОДИ пов'язується з жінкою ще у Ведах, де вода іменується матритам (найбільш материнська), оскільки «спочатку часів усе було подібно до моря, позбавленого світла» [6: 115]. Згідно запропонованій Л.І.Белеховою класифікації, психологічний архетип МАТИ / ЖІНКА актуалізується за допомогою архетипічних символів місяця, води та моря [1: 34]. З другого боку, вода споконвічно вважалася такою, що пов'язана з місяцем, внаслідок цілком об'єктивних причин: впливу, який справляє місяць на водну стихію, його впливу на земні приливи та відливи. Проте актуалізація символічної паралелі «місяць – вода» є прототипною лише для англо-американської поезії через притаманну цій традиції безальтернативну феміністичність образу місяця. Наявність у персоніфікованому

лунарному образі жіночого начала як архетипічного відповідника як води, так і місяця, виявляється потужним фактором, що стимулює залучення саме водної символіки до тих описів та розповідей про події, в яких фігурує наділений сугестивно-символічним значенням концепт «місяць». Водні символи є присутніми в поетичних контекстах, що актуалізують зв'язок між образами місяця та смерті: МІСЯЦЬ – ЦЕ ВОЛОДАРКА ВОДНОЇ СТИХІЇ ТА ЖІНОК: *The moon is no door: It is a face in its own right, // White as a knuckle and terribly upset . // It drags the sea after it like a dark crime...// The moon is my mother. She is not sweet like Mary. //...The moon sees nothing of this. She is bald and wild (S.Plath);* МІСЯЦЬ – ЦЕ ВОЛОДАРКА МЕРТВОЇ ВОДНОЇ СТИХІЇ: *The waves were dead, the tides were in their grave, // The Moon, their mistress, had expired before ... (G.G. Byron);* МІСЯЧНЕ СВІТЛО – ЦЕ КАНАЛ БАЧЕННЯ СМЕРТОНОСНОЇ ВОДНОЇ СТИХІЇ:

*So now the father's gone, after thirty years
on a bed too big for one she sees it all:
the sails becalmed at the window,
her Madonna for a prow, the moonlight
that gives their walnut cupboard the pattern
of waves closing over his head. (D. Sweetman).*

Спільним асоціативним стрижнем такої складної образної структури з трьох ключових компонентів (місяць, жіноче начало, вода) може виступати мотив інтуїції, фантазії, несвідомого, який є також пов'язаним у міфопоетичному вимірі зі всіма трьома вищезгаданими концептами – МІСЯЦЬ – ЦЕ ВІЩУНКА ДОЩОВОЇ ПОГОДИ: *I see the old Moon in her lap, foretelling // The coming-on of rain and squally blast (S.T. Coleridge);* МІСЯЦЬ – ЦЕ КОРАБЕЛЬ-ПРИВІД: *The wind was a torrent of darkness moving the gusty trees, // The moon was a ghostly galleon tossed upon cloudy seas... (A.Noyes).*

Таким чином, можна констатувати існування відмінностей у сполучуваності міфоконцептів «СОНЦЕ» і «МІСЯЦЬ» з концептами «ВОГОНЬ», «МЕТАЛ», «ВОДА», «СВІТЛО» в англо-американській та українській картинах світу, які зумовлюються різною гендерною матеріалізацією образів сонця і місяця в поетичних текстах порівнюваних культур. Якщо маскулінна іпостась образу співвідноситься зі стихіями ВОГНЮ та МЕТАЛУ, то жіноча персоніфікація кореспондується зі стихією ВОДИ і СВІТЛА.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белехова Л.И. Архетипические словесные образы в современной американской поэзии / Л.И.Белехова // Вісник Лінгвістичного Університету. – № 2. – 1999. – С.26-37.
2. Пригодій С.М. Оніризм води й землі / Пригодій С.М., Горенко О.П. Американський романтизм. Полікрітика: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2006. – С.141 – 150.
3. Платон. Тимей / Платон / Пер. С.С.Аверинцева // Собрание сочинений в 4-х т. Т. 3 / Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А.Ф. Лосева, В.Ф.Асмуса, А.А.Тахо-Годи; Авт. вступ. ст. и ст. в примеч. А.Ф.Лосев; Примеч. А.А.Тахо-Годи. – М.: Мысль, 1994. – С.421-500. – (Филос. наследие).
4. Древнекитайская философия. Собрание текстов в двух томах. Т. I. – М.: «Мысль», 1972. – 363 с.
5. Дубенко Е.Ю. О различной трактовке образа света в англо-американских и укра-

инских поэтических текстах второй половины XX века / Е.Ю.Дубенко // Язык и культура. Третья международная конференция. Материалы. Ч.1. – К., 1994. – С.260-268.

6. Керлот, Хуан Эдуардо. Словарь символов. / Хуан Эдуардо Керлот. – М.: REFL-book, 1994. – 608 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Selections from Byron. / G.G.Byron.– Moscow: Progress Publishers, 1979. – 520 p.
2. The Contemporary American Poets. American Poetry Since 1940 / Ed. by Mark Strand. – N.Y.: Meridian Books, 1990. – 560 p.
3. Postmodern American Poetry. A Norton Anthology ed. by Paul Hoover. – N.Y.: W.W.Norton & Company, 1994. – 701 p.
4. Sylvia Plath's Selected Poems chosen by Ted Hughes. – Faber and Faber, 1985. – 85 p.
5. Английская грамматика в стихах: пособие по англ. языку / Б.Я. Лебединская. – 2-е изд., испр. – М.: АСТ: Астрель, 2006. – 220, [4] с.
6. Костенко Ліна. Вибране. / Ліна Костенко. – Київ:Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1989. – 559 с.
7. Поезія: Ліна Костенко. Олександр Олесь. Василь Симоненко. Василь Стус. – К.: Наукова думка, 2002. – 272 с.
8. Сосюра В.М. Вибрані твори в двох томах. Том 1. Поетичні твори. / В.М.Сосюра. – К.: Видавництво «Наукова думка», 2000. – 646 с.
9. Шедеври української любовної лірики / Худож.- оформлювач Л.Д. Киркач-Осипова. – Харків: Фоліо, 2006. – 314 с.